
CALEB YOUNG

Gwaith celf sydd wedi tarddu allan o rhyfel ac ymosodiadau.

Cwrs: BA Darlunio

Tiwtor: Gwenllian Beynon

Cyfrif rhifau: 5,435

Rhif myfyriwr: 1811003

11 RHAGFYR, 2019

PRIFYSGOL CYMRU Y DRINDOD DEWI SANT

Pwrpas y traethawd yma yw ymchwilio mewn i waith celf sydd wedi tarddi o drychinebau nodweddiadwy megis brwydrau ac ymosodiadau mewn rhyfeloedd. Bwriadaf drefnu'r traethawd mewn i dri phrif ran, yn y rhan gyntaf rwyf yn mynd i edrych mewn i ddarn Pablo Picasso sef *Guernica*. Wedyn yn yr ail ran byddaf yn ymchwilio ac yn cyflwyno gwybodaeth am waith celf David Jones o'r Rhyfel Byd Cyntaf ac i fyny at y frwydr yng nghoedwig Mametz, cyn edrych ar waith ffotograffiaeth Aled Rhys Hughes o'r un frwydr. Bydd y traethawd yn ceisio darganfod yr ymateb a'r ffyrdd mae artistiaid yn creu gwaith celf er mwyn adlewyrchu ei phersbectif nhw o ryfeloedd ac ymosodiadau trychinebus.

Agoraf gan edrych ar ddarn a gafodd ei greu yn ystod Rhyfel Cartref Sbaen, sef *Guernica* gan yr artist adnabyddus Pablo Picasso. Tref yng ngwlad y Basg yw Guernica, a chafodd ei ymosod a'i fomio yn ystod Rhyfel Cartref Sbaen ar ddiwedd y mil naw tridegau. Roedd yr ymosodiad wedi ysbrydoli Pablo Picasso i greu'r darn yma o gelf, fel esboniodd Eberhard Fisch (1988, tud. 13):

The news of the bombardment of the Basque town of Guernica during the Spanish Civil War (1936-39) made such a deep impression on the Spaniard Pablo Picasso, who was then living in Paris, that he knew he had found the theme for his large mural, which the Spanish republican government had commissioned him to paint for their pavilion at the Paris World Fair.

Mae'n debyg bod y darn yma yn cael ei weld fel math o gofeb, roedd Picasso wedi cael ei daro yn ddwfn gan yr ymosodiad. Ar ôl i'r darn celf cael ei arddangos yn Norwy a Phrydain, cafodd ei gadw yn saff yn Efrog Newydd yn ystod yr ail ryfel byd, ac nid oedd Picasso eisiau i'r murlun mynd nôl i Sbaen nes bod rhyddid democrataidd yn dychwylid i Sbaen, ac felly dechreu y murlun yn ol i Sbaen yn 1981. Yn ôl Eberhard Fisch mae'n bosib mai'r darn yma roedd Picasso yn ystyried fel ei waith pwysicaf holl.

Guernica is a monument in the widest sense of the word. The bombing of the Basque town of Guernica with its seven thousand or so inhabitants would now be almost forgotten if it were not for the picture. (Fisch, 1988, tud. 22)

Er mwyn deall meddylfryd Picasso tu ôl i'r darlun, rhaid cael ddealdwriaeth o'r sefyllfa yn Sbaen ar y pryd. Yn y flwyddyn 1936, torrodd rhyfel cartref allan yn Sbaen, un roedd wedi gweld llywodraethau Adolf Hitler a Mussolini yn ochri gyda Franco, a'r Undeb Sofietaeth yn ochri gyda llywodraeth weriniaethol Sbaen. Arosodd Prydain a Ffrainc allan o'r rhyfel, ond gwirfoddolwyf lawer o Gymru a gweddill Prydain, gyda'r rhan fwyaf helaeth yn helpu'r Gweriniaethwyr. Yn 1937 hedfanodd awerynau dros dref Guernica a'i ddinistrio'n gyfan gwbl. Cafwyd Guernica ei ddisgrifio fel tref farchnad eithaf cyffredin, cyn cael ei ymosod gan awerynau yr Almaenwyr.

On April 26, 1937, a Monday (and therefore, like all Mondays at Guernica, a market day) the small farmers from nearby were bringing into the main square the fruits of the week's toil... At half-past four in the afternoon, a single peal of church bells announced an air raid... At twenty minutes to five, Heinkel 111s began to appear. . .

(Granell, 1981, tud. 3)

Roedd llywodraeth weriniaethol Sbaen wedi comisiynu Picasso i greu murlun.

Ffigwr 1: *Guernica*, (1937, Picasso).

On 28 April 1937, the news of the bomb attack reached France. When Picasso heard about it, he was infuriated; on the other hand, his inspiration was affected to the utmost. On 1 May 1937, he started on the preliminary drawings for *Guernica*. (Fisch, 1988, tud. 20)

Mae Picasso wedi creu murlun dramatig iawn, sy'n dangos pa mor erchyll mae rhyfel. Dangosa rhan o'r murlun Mam yn dal baban sydd wedi marw, ac yn sgreichain i'r awyr, a cheffyl mewn poen. Dadansodda hyn pa mor drasig oedd yr ymosodiad ar Guernica, lle collodd pobl ddiniwed y dref ei bywydau.

Broadly speaking, there is an increase in the degree of destruction from right to left, an escalation in the dramatic tension of the picture, and, above all, a shift from the external dynamism of the right-hand side of the picture to an internal spiritual movement of the left-hand side. (Fisch, 1988, tud. 36)

Safbwynt naturiol teimla Picasso oedd i gydymdeimlo gyda'r Gweriniaethwyr a sefyll yn erbyn grim ffasgaeth.

"From the beginning of the Spanish Civil War, Picasso had untiringly stood up for the republican cause." (Fisch, 1988, tud. 40)

Mae Eberhard Fisch yn esbonio gallu Picasso i greu darn o waith dealladwy sy'n ymateb i achlysur difrifol, a hyn wrth iddo fod yn rhywbeth oedd yn agos iddo yn bersonol hefyd.

I roi'r ymosodiad mewn i gyd-destun mae'r erthygl yma yn cymharu'r sioc ar y pryd i'r ymosodiad terfysgol ar y 'twin towers' yn Efrog Newydd yn 2001:

There is a combination of grandeur and intimacy in Guernica that feels right for the memory of 9/11, a sense of catastrophe that does not overwhelm or eradicate the quality of individual response, the pain of the particular, so unforgettably registered in Picasso's howling mouths and clenched or outstretched hands.

For artists, the lesson of Guernica was not so much about the necessity of responding to catastrophe, but about the necessity, in the wake of catastrophe, of going back into the studio, of continuing the work of abstracting and structuring and formalizing one's feelings.

(Perl, Artists and Towers, 2011)

Mae hyn yn cymharu difrifoldeb a thristwch byd eang wrth ymateb i'r ymosodiadau yn Efrog Newydd i'r hyn digwyddodd yn Guernica yn 1937. Roedd yn amser brawychus yn Sbaen ac Ewrop, ar drothwy'r Ail Ryfel Byd.

Danfonodd y bomio o Guernica ymateb o sioc a thristwch nid yn unig yng Ngwlad Y Basg, ond ar draws Ewrop a'r byd, yn yr un modd bod y nifer o golledion i Gymry yng nghoedwig Mametz, hefyd wedi danfon sioc nôl Yng Nghymru ac yn bellach.

Esponia Eberhard Fisch yn *Guernica by Picasso* sut mae'n debygol iawn bod yr artist wedi cael llawer o ysbrydoliaeth am furlun *Guernica* wrth waith celf eraill, ac wedi datblygu'r murlun i arddull ei hun. Un llun mae Eberhard Fisch yn cofnodi yw *The Horrors of War* gan Peter Paul Rubens.

Ffigur 2: *Consequences of War* (Rubens, 1637-38).

Picasso borrowed a whole string of elements from this famous anti-war picture. Perhaps using a mirror, he inverted the sequence of motifs running from left to right in the Rubens into a right-to-left sequence, which is psychologically advantageous. (Fisch, 1988, tud. 56)

Dangosa Pablo Picasso nad rhyfel cyffredin oedd yr ymosodiad ar Guernica, ond yn hytrach, tref a phobl ddiniwed yn cael ei lladd heb unrhyw obaith o ymladd yn ôl. Gwelwn bobl ddiymadfer, ac agored i'r bomiau, yn cael ei dinistrio gan ryfel fodern. Dyma lun sydd yn llawn teimlad, emosiwn, a dicter Pablo Picasso yn ei ymateb.

Guernica is not a painting of war- in the traditional sense. The obstinacy of such a characterization does not alter its real meaning. An attentive look at the painting would suffice to conclude that it contains not a single element for validating such an interpretation.

(Granell, 1981, tud. 7)

Yn annhebyg i lawer o waith celf arall dros y canrifoedd cyn yr ugeinfed ganrif, gwelwn ddioddefaint pobl achos rhyfel, a neb yn fuddugol. Nid yw murlun *Guernica* yn dathlu buddugoliaeth un fyddin, ond yn hytrach maent yn dangos pobl yn dioddef ymosodiad arswydus.

“*Guernica* does not have the characteristics of a war painting; it reflects an event diametrically opposed to the warlike environment.” (Granell, 1981, tud. 21)

Wrth ymateb i'r bomio o *Guernica*, gwnaeth Picasso murlun sydd yn symbolaeth o gasineb ac ochr dywyll dyn, efallai gobeithia am ddyfodol gwahanol, a bwriada i furlun *Guernica* atgoffa pobl o'r casineb tywyll mae dyn yn medru gwneud.

Since its appearance in 1937 the *Guernica* has held its unique place in the background of war and peace, the image of man's conscience, his horror at his own acts, and, it may be, a determination to build differently in the future. (Russell, 1980, tud. 3)

Disgrifia Eberhard Fisch yn ei lyfr sut mae'r daliwr golau yn furlun *Guernica* yn symbolaeth o ddrwg ac yn bortread modern o'r angel Lucifer, sy'n hel o straeon Cristnogaeth ac Iddewiaeth.

“Lucifer is the Latin word for “bearer of light.” (Fisch, 1988, tud. 44)

A chymhara i'r arweinydd ar y pryd, Franco.

In modern language, the legend of Lucifer would run as follows: Lucifer, the angel of light, had a high position in the government of the Lord. His arrogance led him to attempt to putch, which was not successful, however. Lucifer was overthrown and sent into banishment. In a way, this constitutes a striking analogy to General Franco, who rebelled against the lawful government and who, as Picasso saw it in 1937, was destined to be overthrown sooner or later. (Fisch, 1988, tud. 45)

Nid yw'n credu bod yna le am unrhyw brydferthwch mewn llun sy'n trafod rhyfel a cholledion, ac felly mae hyn yn adlewyrchi hefyd yn lluniau David Jones pan fuodd yn ymladd yn y Rhyfel Byd Cyntaf, gan gynnwys yng nghoedwig Mametz, lle collodd llawer o Gymry ei bywydau.

Yn aml, mae cofebion a murliniau yn tarddu o drychineb. Mae esiamplau o hyn i'w gweld heddiw, cyhoeddodd y ffotograffydd Aled Rhys Hughes lyfr am y frwydr yng nghoedwig Mametz, gan deithio i'r maes lle digwyddodd y brwydro. Dangosa ei luniau olion y rhyfel, ac mae pobl wedi rhoi cofebion megis baner Cymru, er mwyn cofio'r colledion wynebodd llawer o Gymry.

Gannwyd David Jones yn Lloegr ar y cyntaf o Dachwedd 1895. Roedd ei dad yn Gymro a bydd ei dreftadaeth Cymraeg yn bwysig iawn iddo trwy gydol ei fywyd. Cymaint oedd ei falchder o' dreftadaeth Cymraeg, ymunodd David Jones ar '15th (London Welsh) Battalion of the Royal Welsh Fusiliers' yn 1915. Buodd yn arlunio trwy gydol ei amser yn y fyddin, gan adael olrhain o'i brofiad fel milwr, gan edrych ar ei amser yn ymarfer Yng Nghymru, hyd at yr amser treuliodd yn ymladd allan yn Ffrainc.

Yn ystod y rhyfel byd cyntaf, roedd rhai artistiaid wedi cael ei chomisiynu fel 'Artistiaid rhyfel', nid oedd David Jones wedi cael ei gomisiynu, ond er hyn, fe wnaeth e greu llawer o luniau o fywyd milwrol yn ystod y rhyfel.

Most of David Jones's movements during the war can be traced through the drawings which follow. Llandudno, Winnall Down near Winchester, Salisbury Plain and then to the front in the area of La Basse. (Hyne, 1995, tud. 12)

Magodd David Jones diddordeb mewn arlunio o oedran ifanc, mae yna esiamplau o luniau gwnaeth arlunio pan oedd yn blentyn, felly mae'n amlwg roedd hyn yn rhywbeth oedd yn dod yn naturiol iddo. Pan ddaeth y cyfle, ymunodd David Jones a'r ysgol gelf, lle'r oedd ganddo

siawns i ddatblygu yn y grefft. Pan oedd ganddo gyfle, treuliodd ei amser yn arlunio ac ysgrifennu nodiadau tra yn y fyddin.

He had a job to do as a frontline fighter, but of course a young man who had been for the last five years at art school could not but seize every opportunity for recording, on any available scrap of paper, what he saw around him, the minutiae of life from day-to-day. (Hyne, 1995, tud. 13)

Wrth edrych ar waith David Jones rydym yn galled gweld yr amodau roedd y milwyr yn byw ynddo, ac mae ei waith yn dangos y rhan yma o'i fywyd. Buodd yn treulio amser hir iawn yn y ffosydd, a byddai hyn yn cael effaith gwael ar ei iechyd yn hwyrach yn ei fywyd. Mae ei gampwaith sef y farddoniaeth *In Parenthesis* yn rhoi syniad o weld y Rhyfel wrth y Somme trwy ei lygaid ef, mae'r flaenddal yn dangos sut oedd yn cofio'r cyfnod hefyd.

"Some fascinating questions were posed by the artist, for example one drawing is inscribed 'Front-line – why not fixed bayonets?'. " (Hyne, 1995, tud. 13)

Ffigur 3: *Rats shot during the pulling down of an old dugout in Ploegstreet Wood. (1916, Jones)*

Mae lluniau cynharach David Jones yn ystod adeg y rhyfel yn dangos elfennau o hiwmor, gallwn weld roedd pethau ychydig mwy hamddenol ar y dechrau i Jones, ac roedd yn mwynhau rhai o'r pethau roedd y fyddin yn cynnig. Mae'n ddiddorol gweld y lluniau yn newid gydag amser, gyda'r cynnwys yn troi yn fwy difrifol, a llai o le am hiwmor. Roedd ochr brawychus y rhyfel yn dod yn amlycach, gyda lluniau o trefu wedi'u dinistrio, a llygod ffyrnig wedi marw. Efallai bod hyn yn esbonio'r llun defnyddiodd fel blaenddalen yn ei lyfr barddoniaeth, *In Parenthesis*.

From time to time humour breaks through, but this is confined to the early drawings before the trauma of the trenches. It is hardly surprising that humour should be in short supply if one is sitting in a muddy hole, cold, hungry, wet, thirsty, tired and lousy with, two or three hundred yards away, a similar but opposing group whose only wish is to see you dead. (Hyne, 1995, tud. 13)

Mae edrych ar waith sgets David Jones o 1915 i 1918 yn adlewyrchu ei brofiadau yn y Rhyfel Byd Cyntaf, ac o hyn, gallwn gael syniad o beth oedd bywyd yn y fyddin ar y pryd yn golygu, mae'r gwaith sgets hyn hefyd yn dangos sut y cyfraniad at y llun arluniodd yn hwyrach ar gyfer blaenddalen *In Parenthesis*.

"All the drawings reproduced in this book were executed in pencil, many of them on pages torn from a field service pocket book." (Hyne, 1995, tud. 14)

Cafodd David Jones ei saethi yn ei goes yn ystod y frwydr yng nghoedwig Mametz. Wrth edrych ar y lluniau roedd ef wedi creu wrth neshau at y frwydr, rydym yn cael cipolwg o fywyd pob dydd yn y rhyfel byd cyntaf, cyn rhywbeth erchyll fel brwydr Mametz i ddigwydd.

Mae digwyddiad mor erchyll ar ryfel byd cyntaf, ac yn benodol y Mametz yn naturiol mynd i gael effaith ar feddwl person, roedd y ffaith bod David Jones yn falch iawn o'i dras Cymraeg wedi eu gyrru tuag at ymuno a'r fyddin a'r post Cymraeg, yma fe gafodd teimlad o undod, ond roedd treulio amser yn y ffosydd ac ymladd ar y llinell blaen yn rhywbeth byddai'n cael effaith dwys ar ei fywyd.

Undoubtedly the most eventful of the four years of David Jones's service. It started in the water-logged trenches of Artois; encompassed the withdrawal from those trenches on 11th June for the long southwards march to the chalk downland of the Somme, pausing en route at Saint Pol for concentrated assault training; and reached a crescendo with the attack on Mametz Woods starting on 10th July. (Hyne, 1995, tud. 37)

Roedd gan David Jones diddordeb mewn hanes Cymru, yn straeon y Mabinogi ac oes y Celtiaid. Bu yn astudio'r straeon yma yn fanwl iawn, ac ystyrier hanes Cymru yn ddiddorol dros ben. Gan ddarganfod ei hun yn brwydro yn y Rhyfel Byd Cyntaf, ac yn benodol yng Nghoedwig Mametz, roedd Jones yn rhoi ei hun yn hanes modern Cymru. Ar ôl y rhyfel, ysgrifennodd farddoniaeth, sef *In Parenthesis*. Mae llawer o bobl yn cyfeirio at *In Parenthesis* fel un o farddoniaeth bwysicaf yn yr iaith Saesneg, ac un o'r farddoniaeth gorau am unrhyw ryfel, yn enwedig y Rhyfel Byd Cyntaf. Mae gan rhai copïau o'r llyfr blaendalen roedd David Jones wedi arlunio yn y 30au, rhai blynyddoedd ar ôl y Rhyfel Byd Cyntaf.

Fel darn *Guernica* gan Picasso, mae blaendalen David Jones ar gyfer *In Parenthesis* yn llun llawn trychineb. Trafoda'r llun erchyllrwydd y rhyfel byd cyntaf, mae'r llun yn cynnwys dyn hanner porcyn, llygod mawr yn cerdded o amgylch y weiren bigog, a choed, efallai roedd hyn yn atgof penodol i David Jones o goedwig Mametz.

Mae sawl haen wahanol yn y braslun ar gyfer blaenddalén *In Parenthesis* gan David Jones, ac mae'r dyn yng nhanol y braslun ynghlwm ar nodweddai arall yn y braslun, mae hyn yn nodweddiadol mewn lluniau David Jones yn ôl Caroline Collier:

'Tangle' is for David Jones an evocative word, as all words and all images were for him laden with association and allusion. His fondness for entwinings, for complications, interrelationships, layers and correspondences, for 'recession and thickness through' can immediately be perceived. (Collier, 1989, tud. 32)

Cymer David Jones diddordeb mewn hanes Cymru, yn ogystal â'i brofiadau cynnar, a gallwn weld hyn yn ei waith.

For Jones the particular was more than just itself. The capacity of one thing to suggest another delighted and moved him. His imagination was stirred by his perception of actuality and, naturally, his perceptions were coloured by his interests. (Collier, 1989, tud. 32)

Wrth greu llun, bwriada David Jones l'r llun dangos realiti'r pwnc, ceisia cael emosiwn ac awyrgylch y pwnc ar draws yn y llun, esbonia hyn beth rydym yn gweld yn y llun ar gyfer *In Parenthesis*, mae'r awyrgylch yn amlwg, a chyflwr byw yn y fyddin ar y pryd yn cael ei arddangos yn y braslun.

He needed to give shape to reality, the 'thisness' of an object, whether a table, a jug, a girl or a wild animal, so that thing kept their magical particularity and carried with them, "under the form of paint", or line, all the richness of association given to them by tradition. (Collier, 1989, tud. 32)

Ni welwn hyn yn y lluniau arluniodd David Jones yn ystod y rhyfel, gyda'r gwaith sgets yn fwy o ddogfen o'i fywyd bob dydd. Mae'r flaenddalén ar gyfer *In Parenthesis* yn adlewyrchiad o'r

hyn oedd yn mynd trwyddo feddwl David Jones, ei gof ef o'r Rhyfel Byd Cyntaf, a'r emosiwn teimla tuag at yr adeg yna o'i fywyd a'r digwyddiadau ar y pryd.

For all their particularity the places that Jones painted became the landscape of this mind. Places are always internalised, whether the 'Wastelenad' of trench warfare on the Western front, the experience that haunted him, about which he wrote *In Parenthesis* and to which he turned increasingly in old age. (Collier, 1989, tud. 33)

Ffigwr 4: *In Parenthesis, Frontpiece*. (Jones 1937)

Achosodd profiad arswydus y Rhyfel Byd Cyntaf galari byd-eang, a gadawodd craith ar fywyd pobl oedd yn rhan ohono. Roedd profiad y rhyfel wedi suddo yn ddwfn mewn i feddylfryd David Jones, byddai'n creu un o farddoniaeth Saesneg gorau erioed am y Rhyfel Byd Cyntaf oherwydd hyn. Defnyddia ei ddoniau arlunio yn ystod y rhyfel, a trwy ei sgetsau gallwn weld lefel sgil uchel, tynna lluniau o fywyd pob dydd yn y fyddin, sydd yn rhoi darlun diddorol o'r

rhyfel. Mae ei luniau hwyrach yn ei fywyd yn cadw'r ansawdd uchel ond gallwn weld emosiwn ac awyrgylch ynom, rhywbeth roedd David Jones yn bendant eisiau cael ar draws yn ei luniau.

For David Jones his images needed to look convincing but never ordinary, and although their context might be unreal, the association is not with an imagined modern world but with a chain of historical images. (Jenkins, 1989, tud. 13)

Gyda chwedlau Cymru yn ysbrydoliaeth fawr i David Jones, mae elfen o hyn i'w gweld yn ei luniau a'i barddoniaeth, gallwch ddadlau bod camu tu allan i'r norm traddodiadol wrth drafod rhyfel a cholled bywyd yn galled dod ar draws yn sarhaus, ond mae dadl arall bod gwaith sydd yn camu tu allan i'r norm yn bosib galled fod yn fwy pwerus ac adrodd mwy gonest o'r digwyddiadau.

The idea that there was anything classical or Arthurian about the Great War, if suggested now, would seem not so much absurd as repugnant, a defamation of those who were killed. Yet when he was writing *In Parenthesis* in the 1930s, specifically about his first period in the trenches, David Jones spoke about death by means of allegory, and saw echoes of Trystan and Arthur in his fellow infantrymen. (Jenkins, 1989, tud. 13)

Cafodd Aled Rhys Hughes ei ysbrydoli wrth ddarllen barddoniaeth David Jones *In Parenthesis*, roedd ganddo ddiddordeb mewn hanes Cymru ac fe wnaeth cael y syniad i fynd allan i goedwig Mametz er mwyn gweld y safle gyda llygaid ei hun, a cheisio tynnu lluniau er mwyn creu llyfr oedd yn coffau ac yn adrodd stori'r(15th Welsh battalion) yn 1916. Fel *In Parenthesis*, mae ei waith yn edrych yn ôl ar y (digwyddiad), ond yn wahanol, roedd David Jones wedi bod yna yn ymladd, ac mae Aled Rhys Hughes wedi edrych ar y frwydr fel rhywun o'r tu allan, a thipyn o flynyddoedd ar ôl i David Jones cyhoeddi *In Parenthesis*.

After re-reading David Jones's long war poem *In Parenthesis* in the early summer of 2009, I consulted my French Atlas; I could make a short detour on a planned trip to Paris from the A1 Autoroute and visit Mametz. (Hughes, 2016, tud. 7)

Mae dal olion y rhyfel allan yng nghoedwig Mametz, gallwch ddarganfod bomiau, esgidiau a lampiau ymysg y coed. Disgrifia Aled Rhys Hughes sut roedd wedi cael ei syfrdanu wrth ddarganfod yr holl bethau yma. Gadawodd y rhyfel ôl troed yn y man yma, lle cafodd cymaint o ddynion ei lladd a'i niweidio wrth ymladd.

Walking around and through Mametz Wood extraordinary things appear. Unexploded shells lifted from the ground by growing trees, shoes and lamps from dugouts, German belt buckles and Mills Mk4 Grenades lying unceremoniously among the foilage. (Hughes, 2016, tud. 7)

Gallwch hefyd gweld sawl arteffact sydd wedi cael ei osod a'i adael yn y goedwig yn y blynnyddoedd ers i'r rhyfel dod i ben. Rhai o'r pethau gallwch ddod i hyd iddo yw croesodd pren, neu faneri Cymru sydd wedi cael ei osod arno'r coed. Dangosa hyn nod pobl i ddangos teyrnged a choffai'r dynion a cholodd ei bywydau wrth ymladd. Bu Aled Rhys Hughes yn ofalus i beidio bod yn amharchus gyda'i waith, roedd eisiau portreadu'r ardal lle cymerodd y brwydro rhan, ac i ddangos yn ei luniau beth efallai byddai'r milwyr wedi gweld o'i hamgylch wrth gerdded tuag at y goedwig nol yn 1916.

Small wooden crosses are pinned to some trees and photographs and names of Welsh soldiers carefully placed on others. Perhaps most poignant were the Welsh flags, nailed at their corners into the trees. (Hughes, 2016, tud. 8)

Wrth edrych ar luniau Aled Rhys Hughes rydych yn cael syniad maint y goedwig, a'r dirwedd sy'n ei amgylchynu. Cawn gip olwg i beth fyddai wedi bod fel i neshau'r goedwig, ac i fod yna nol yn ystod y Rhyfel Byd Cyntaf. Gwelwn y coed, a'r dirwedd mewn modd tebyg i beth fyddai rhai o'r milwyr wedi ei gweld a beth fydden wedi teimlo wrth fod ymysg y frwydr. Mae rhai o'r lluniau yn llyfr Aled Rhys Hughes wedi cael ei thynnu a'i datblygu i edrych allan o ffocws,

er mwyn adlewyrchu un adeg benodol o'r dydd lle'r oedd y goedwig yn niwlog ac nid oedd yn bosib i'r milwyr weld yn glir yn ystod y brwydro. Wrth wneud hyn, cawn naws awyrgylch tywyll a brawychus y safle, yn yr un modd a David Jones a Pablo Picasso, mae Aled Rhys Hughes wedi arddangos emosiwn a theimlad yn ei waith.

Mewn rhai mannau, mae baneri Cymru wedi'u osod ar goed, pobl yn teimlo'r angen i ddangos teyrnged i deulu a ffrindiau a cholllon ym mrwydr Mametz. Dengys hyn angen naturiol dyn i dalu teyrnged.

Ffigwr 5: *Mametz, The Wood.* (Hughes 2016)

Roedd gan David Jones y fantais o ysgrifennu a chreu celf am y Rhyfel Byd Cyntaf wrth ei brofiadau ei hun, roedd angen i Aled Rhys Hughes gwneud llawer o waith ymchwil, megis darllen am y rhyfel, y frwydr yng nghoedwig Mametz, ac i fynd allan yna sawl gwaith er mwyn cael synnwyr o'r lle, ac i dynnu lluniau oedd yn bwrpasol i'w gwaith ymchwil.

"In Parenthesis has the advantage of perspective. It combines the immediacy of terrible experience with a vision of ultimate meaning in the form of religious myth." (Hooker, 2016, tud. 89)

Esbonia Aled Rhys Hughes sut mae ganddo ddiddordeb mewn llefydd, a'i enwau. Teitl un rhan o'i lyfr *Mametz* yw 'Places', yma mae'n disgrifio llefydd oedd unwaith yn fan brwydro, a lle mae yna olrhain o hyn heddiw.

I have an interest in named places, and have photographed such locations so that I could use the title with the image. One of the place names from In Parenthesis that had stuck was, 'The Hammerhead.' (Hughes, 2016, tud. 7)

Mae brwydr Mametz yn un o'r digwyddiadau mwyaf nodweddiadol yn hanes modern Cymru. Cafodd o leiaf mil o ddynion ei lladd yn y frwydr allan yn Ffrainc, ac mae'r colled yn cael ei weld ynghydestyn hanes trasig Aberfan a Senghenydd. Mae'r enw Mametz yn ddwfn yn isymwybod y Cymry, gan i'r frwydr lladd cymaint o filwyr a gadael craith yn hanes y wlad o hynny ymlaen.

The name of Mametz Wood, perhaps like those of Aberfan or Senghenydd, is emedded deep in the Welsh psyche, immediately conjuring up images of needless loss of life, bravery, chaos and self-sacrifice. (Barlow, 2014, tud. 59)

Mewn rhai mannau, mae baneri Cymru wedi'u osod ar goed, pobl yn teimlo'r angen i ddangos teyrnged i deulu a ffrindiau a chollon ym mrwydr Mametz. Dengys hyn angen naturiol dyn i dalu teyrnged.

Her heddiw yw i wybod sut i dalu teyrnged i'r rhyfel, a sut i gofio am y brwydro mewn ffordd barchus. Fel gwnaeth Picasso gyda'i furlun *Guernica*, mae adlewyrchi drychineb mewn rhyfel trwy greu gwaith celf yn ffordd o atgoffa pobl o'r digwyddiadau a gymerodd rhan, hynny yw, dyma sut gallwn ddysgu am y gorffennol, a chael rhywfaint o syniad o'r hyn oedd wedi digwydd.

"Mametz Wood has a terrible history. Seen in relation to the open land the line starkly dividing light and dark calls up ideas of good and evil, past and present, life and death." (Hooker, 2016, tud. 86)

Disgrifia Jeremy Hooker sut mae ffotograffiaeth yn rhywbeth sydd yn ddarlun o'r gorffennol, ac felly mae hyn yn ffordd barchus ac addas er mwyn edrych ar ddigwyddiadau o'r rhyfel byd cyntaf. Mae ymateb y ffotograffydd yn bwysig, dangosa parch tuag at yr hanes, at y milwyr collodd ei bywydau.

In Hughes's photographs the landscape in which Mametz Wood is situated appears today much as it would have done to the men in the 38th (Welsh) Division in July 1916. Except, of course, that we see it in the shadow of the slaughter that, for them, was to come.

To the troops arriving on 5 July 1916 with orders to take the wood, the landscape would have been reminiscent of parts of southern England, with which it shares geology and a history of cultivation. To them, it must have appeared at once homely and sinister. (Hooker, 2016, tud. 88)

Ffigur 6: *Mametz, Confrontation*. (Hughes, 2016).

Duality is written into the landscape and the photographer emphasises it through use of scale and compositional rhythms – in sunlit, open cornland and dark wall of the wood, in chalky, flinty fields pitted by craters and harrowed by trenches, in shadow and light among the trees. (Hooker, 2016, tud. 89)

Mae brwydr Mametz yn cael ei hystyried fel rhan bwysig yn hanes Cymru yn ystod y Rhyfel Byd Cyntaf, gyda hyd at 4000 o filwyr yn cael ei lladd, ei anafu, neu'n mynd ar goll. Digwyddodd y frwydr dros gan mlynedd yn ôl, yn 1916. Ac mae'n cael ei gofio hyd at heddiw, gyda llawer o bobl yn mynd allan i dalu taernged. Mae yna gofeb yna, a gafodd ei greu a'i osod gan David Petersen yn 1987, gyda llawer o bobl yn ymweld a'r gofeb yn flynyddol.

Ffigur 7: *Mametz Wood Memorial* (Petersen, 1987).

Buodd Aled Rhys Hughes yn ymlwed a choedwig Mametz mwy nag unwaith, er mwyn creu'r llyfr ac arddangosfa o'i luniau.

"Mae wedi ymweld â'r safle bob Gorffennaf am chwe mlynedd mewn ymgais i gofnodi awyrgylch a theimlad y goedwig gyda'i gamera." (Y coed sy'n cofio, BBC Cymru Fyw, 2016)

Pan ofynodd y BBC wrth Aled sut awyrgylch sydd yn Mametz heddiw, esboniodd ei fod fel 'camu nol l'r gorffennol'.

Nath y lle fy mwrw i ar unwaith. Mae rhywbeth am y lle ac oni'n gwybod yn syth mod i'n gallu gwneud lluniau yno. Yr awyrgylch, y teimlad, a'r teimlad o fynd o ddydd i nos wrth gamu mewn i'r goedwig - dy fod yn mynd o un byd i fyd arall. (Y coed sy'n cofio, BBC Cymru Fyw, 2016)

Rydym yn dysgu mwy am y frwydr, ac yn galled creu darlun mwy clir yn ein pen o beth fyddai'r milwyr wedi gweld o'i hamgylch nol yn 1916. Mae'r goedwig yn un lle gwnaeth Aled Rhys Hughes fynd ar goll ynddo wrth ei grwydro, esbonia:

Mae hi'n goedwig mor llawn, mor drwchus, unwaith ti mewn, mae fel taset ti mewn croth. Ti ynghanol rhywle a does dim ond ti yn y goedwig. Dwi ddim wedi cwrdd â neb arall mewn 'na. Ti'n cael dy ynysu. (Y coed sy'n cofio, BBC Cymru Fyw, 2016)

Esbonia Aled taw ei fwriad oedd cyfleu syniad o sut mae'r goedwig yn ynysu dyn, a sut roedd y milwyr yn teimlo ei bod nhw'n cael ei hynysu nôl yn y Rhyfel Byd Cyntaf. Ond mae'n dweud hefyd sut roedd y goedwig yn teimlo fel petai'n perthyn i Gymru:

Dwi'n teimlo'n gyffyrddus, fel pe bawn i yng Nghymru pan dwi yn y goedwig. Does dim byd Ffrengig am y lle. Does dim byd arall ond pethau Cymreig a wedyn mae rhywun yn meddwl fod hynny'n gwneud synnwyr: mae'r coed yn tyfu ar y tir yma a heb os mae 'na filwyr dal yn y pridd fan hyn. A ddeith neb o hyd iddyn nhw byth. (Y coed sy'n cofio, BBC Cymru Fyw, 2016)

Yn amlwg mae'r nifer o Gymry a chollodd ei bywydau yn y goedwig, wedi golygu bod y goedwig nawr yn rhan o hunaniaeth Cymru, mae'r coed wedi parhau i dyfu o amgylch baneri'r ddraig goch sydd wedi ei gosod arnynt, ac mae byd natur wedi parhau, gydag olion o'r rhyfel dal yna megis bomiau a dillad o'r Rhyfel Byd Cyntaf.

Ar ôl edrych mewn i dri artist gwahanol o'r ugeinfed ganrif ymlaen, a'i ymateb nhw i ddigwyddiadau gwahanol mewn rhyfel, rwyf wedi dod o hyd i debygolrwydd yn ei gwaith. Dengys hanes bod rhan helaeth o waith celf a thrafoda rhyfel cyn yr ugeinfed ganrif gyda diffyg emosiwn ac yn hytrach yn canolbwyntio ar bortreadu buddugoliaeth a llwyddiant un

fyddin dros y llall. Heddiw, mae llawer o waith sy'n trafod rhyfel yn adlewyrchu colled a thristwch rhyfel.

It is also worth noting that here, as in most pre-Greek art, there is an absence of emotional content. We identify the scenes in a hieroglyphic manner, recognizing a chariot as a warlike machine, and a prostrate figure as a dead body. There is nothing to suggest the horror of war, and little to indicate, except symbolically, its triumph.

(Borg, 1991, tud. 20)

Newidiodd portread artistiaid o ryfel dros y canrifoedd. Yn draddodiadol, gwaith artist oedd creu gwaith a gafodd ei gomysynnu gan lywodraethau neu arweinydd crefyddol. Ond gydag amser, dechreuodd pobl bod mynegi ei ymateb personol nhw yn ei gwaith.

"Ancient memorials concentrate on the triumph of war, whereas their modern counterparts tend to emphasize the sacrifice of those who have died." (Borg, 1991, tud. 52)

Bwriad Pablo Picasso, David Jones, a Aled Rhys Hughes oedd i adrodd digwyddiadau mewn ffordd oedd yn adlewyrchu'r trychineb. Dengys angen i dalu teyrnged ac i arddangos colled bywydau mewn rhyfel ac ymosodiad. Mae adrodd hanes neu stori yn rhywbeth sydd yn naturiol i ddyn wneud ym mhob man ar draws y byd, a thrychineb yn rhywbeth pwerau i'w adrodd.

"The desire to tell a story is universal and war has always provided some of the best and most dramatic material." (Borg, 1991, tud. 18)

Mae celf yn ffordd bwerau o ddal emosiwn ac i ddangos maint dioddefaint mewn rhyfel. Gall gwaith celf rhoi awyrgylch ar draws, ac mae hyn yn rhywbeth cyffredin rhwng gwaith y tri pherson rwyf wedi edrych arno.

“One picture is worth more than ten thousand words.” – Chinese Proverb.” (Borg, 1991, tud. 18)

Felly dengys y wybodaeth rwyf wedi ymchwilio bod celf ers yr ugeinfed ganrif yn dueddol y teimlo'r angen i gyfleu emosiwn yn ei ymateb i golled mewn rhyfeloedd yn fwy na chanrifoedd o'r blaen. Roedd y darn *Guernica* gan Pablo Picasso, y flaenddalen ar gyfer *In Parenthesis* gan David Jones a llyfr ac arddangosfa *Mametz* gan Aled Rhys Hughes yn rhannu'r bwriad o gyfleu emosiwn, dicter ac awyrgylch yr hyn maint yn trafod. Dros amser mae ymateb yr artist wedi bod yn fwy personol, gan gamu i ffwrdd o beth mae'r llywodraethau eisiau portreadu.

Rhestr gyfeiriadau.

Fisch, E. (1988) *Guernica by Picasso*. Cyfieithwyd gan J. Hotchkiss. Ail argraffiad. Llundon: Associated University Presses, Inc.

Ffigwr 1: Picasso: *Guernica*, (1937). [Olew ar ganfas]. Ar gael: <https://www.pablocicasso.org/guernica.jsp> (Mynediad: 10 Rhagfyr 2019).

Perl, J. (2011) *Artists and Towers*. Ar gael: <https://newrepublic.com/article/94153/september-11-artists-and-towers> (Mynediad: 10 Rhagfyr 2019).

Ffigwr 2: Rubens: *Consequences of War* (1637-38). [Olew ar babur a'i osod lawr ar ganfas]. Ar gael: <https://www.nationalgalleryimages.co.uk/imagedetails.aspx?q=NG279&ng=NG279&frm=1> (Mynediad: 10 Rhagfyr 2019).

Granell, E.F (1981) *Picasso's Guernica, The End of a Spanish Era*. Michigan: UMI Research Press.

Russell, F.D (1980) *Picasso's Guernica, The Labyrinth of Narrative & Vision*. London: Thames and Hudson Ltd.

Hyne, A.J (1995) *David Jones, A Fusilier at the Front*. Bridgend: Seren, Poetry Wales Press Ltd.

Collier, C. Gray, N, a Jenkins, F.A.D (1989) *David Jones, Paintings. Drawings. Inscriptions. Prints*. London: Westerham Press Ltd.

Ffigwr 3: Jones: *Rats shot during the pulling down of an old dugout in Ploegsteert Wood*. (1916) [Pensil ar babur]. Ar gael: <http://ww1lit.nsms.ox.ac.uk/ww1lit/db/object/ww1/6159> (Mynediad: 10 Rhagfyr 2019).

Ffigwr 4: Jones: Frontpiece for '*In Parenthesis*'. (1937) [Pensil, dyfrliw a inc ar babur] Ar gael: <http://www.flashpointmag.com/frontparen37.htm> (Mynediad: 10 Rhagfyr 2019).

Hooker, J 'Essay by Jeremy Hooker'. Hughes, A.R (2016) *Mametz*. Bridgend, Seren, Poetry Wales Press Ltd.

Barlow, R (2014) *Wales and World War One*. Llandysul: Gomer Press.

BBC Cymru Fyw (2016) *Y coed sy'n cofio*. Ar gael: <https://www.bbc.co.uk/cymrufyw/36725113> (Mynediad: 10 Rhagfyr 2019).

Ffigwr 5: Hughes: *Mametz, The wood*. (2016) [Ffotograff] Ar gael: <https://www.bbc.co.uk/cymrufyw/36725113> (Mynediad: 10 Rhagfyr 2019).

Ffigwr 6: Hughes: *Mametz, Confrontation*. (2016) [Ffotograff] Ar gael: <https://www.bbc.co.uk/cymrufyw/36725113> (Mynediad: 10 Rhagfyr 2019).

Ffigwr 7: Petersen: *Mametz Wood Memorial*. (1987). [Cerflun] Ar gael: <https://www.bbc.co.uk/news/uk-wales-36667730> (Mynediad: 10 Rhagfyr 2019).

Borg, A (1991) *War Memorials*. Llundain: Cooper.